

JUNI 2004

1

Aktstycket

Medlemsblad från ArkivCentrum Örebro län

Sommaren är här! Och med den ett nytt nummer av Aktstycket. Först av allt vill vi tillönska våra medlemmar och alla läsare en härlig och ljuv sommar med »lust och fågring stor«.

Lustfyllt kommer det att bli för många svenskar framför TV-apparaten en tid framöver, där vi kan följa EM i fotboll och förhoppningsvis få glädja oss åt det svenska lagets

Glad sommar!

framgångar. Vi inleder sommarnumret av Aktstycket med att hedra minnet av en av landets verkligt stora idrottsprofiler – Orvar Bergmark – som för en tid sedan, för alltid, lämnade den gröna mattan.

Finlandssvenska arkivkolleger har givit ut en intressant receptsamling med anledning av firandet av 200-årsminnet nationalskalden Runeberg. Fredrika Runeberg, skaldens hustru, är kvinnan bakom den kulturhistoriskt intressanta skriften som vi uppmärksammar i Aktstycket.

I dagarna firades 60-årsminnet av D-dagen. Att man också på ett järnbruk mitt i Sverige under 2:a världskriget räknade med att det kunde hända allvarliga ting visar *Sten-Ove Petterssons* artikel om kanonerna på Hasselfors.

Från pågående forskning på ArkivCentrum publicerar vi två artiklar med väckelsehistoriska teman. Den

ena om kvinnlig syföreningsverksamhet är författad av *Kerst in Bernström*, som gått den lokalhistoriska kursen och då gjorde en djuplodande studie: *Vad gjorde kvinnorna i Betel? Undersökning om kvinnliga pionjärer 1854–1954 i Örebro första baptistförsamling.*

Kerstin Bernström är också en av författarna till den

jubileumsbok om Betelkyrkans 150 år som utkommer i höst.

Den andra uppsatsen, som handlar om frikyrklig identitet och mentalitet i Asker under 1800-talets senare hälft, är skriven av två mycket flitiga forskarsalsbesökare: *Eva-Lisa Laxholm* och *Mats Larsson*, bägge verksamma i ett frikyrkohistoriskt forskningsprojekt inom Örebro teologiska högskola.

Folkrörelsearkivets projekt *Bildningsborg och syndanäste* har i mycket präglat verksamheten på ArkivCentrum under året. Just nu arbetar vi intensivt med att förbereda höstens stora satsning på en bok om den älskade folkparken. Aktstycket avslutas med en rapport från projektet.

Göran Henrikson

■■■ Orvar Bergmark, en av Sveriges stora fotbollslegendarer, avled nyligen efter en längre tids sjukdom.

Månaden innan hade han förärats en egen plats mellan Vinterstadion och Eyravallen, Orvar Bergmarks plats.

Orvar var bagarsonen från Byske i Västerbotten som blev världens bäste fotbollsback.

Hans största ögonblick i idrottskarriären var VM-finalen mot Brasilien 1958, efter vilken han förärades en plats i världslaget. Samma år fick han motta Aftonbladets Guldbollen som Sveriges bäste spelare.

Han spelade sammanlagt 94 landskamper och ledde som förbundskapten det svenska fotbollslandslaget mellan 1965 och 1970.

Då hade han dessförinnan under några år varit fotbollsproffs i Italien.

Orvar Bergmark var också en framgångsrik bandyspelare. Han tog tre SM-guld, spelade 20 bandylandskamper och blev silvermedaljör i VM 1961 och bronsmedaljör i VM 1957.

1994 intervjuade vi Orvar om hans 50-tal för boken »Doris, Snoddas och alla vi andra«. Det här var hans berättelse...

Omslagsbilden på Orvar Bergmark är hämtad ur Tidningen Rekord nr 46, 1957.

Då jag blev världsbäst

Ja, ursäkta om det låter lite skrytsamt, men faktum är att titeln är helt korrekt.

Och när nu åren rusat iväg så att jag nästan hunnit bli folkpensionär, må det väl vara förlåtligt om jag skryter lite om tider som varit och stunder som längesen flytt.

Dessutom är jag nästan säker på att de som träffat mig, antingen på plan eller privat, knappast uppfattat mig som någon skrytsam eller stöddig typ.

Nog om detta, när jag nu sätter mig tillrätta för att bland kort, urklipp och minnesbilder vaska fram något särskilt minnesvärt från det 50-tal, då det verkligen begav sig.

Naturligtvis finner jag då att det myllrar fram idrottsminnen från såväl vintriga spår och bandyplaner, som från fotbollsarenor av skiftande slag och storlek.

Att då mitt val faller på året 1958 är väl inte så konstigt, även om en och annan ibland undrar, om jag inte hunnit bli grundligt trött på att bli tillfrågad om just fotbolls-VM –58 och om hur det kändes att få vara med just då.

Svaret mitt är kort och gott: Nej, minsann!

Så även med risk att någon frestas tro att den där Orvar, han har då fastnat, säger jag just som det är och känns: VM-upplevelserna –58 är något alldeles för sig och enastående. Att jag fick chansen att

vara med fyller mig än i dag med tacksamhet och stilla glädje.

För det var mycken glädje de där veckorna, många glada skratt likaväl som ögonblick man aldrig glömmer av tungt fallande ord, intensiva uppladdningsstunder, lyckade insatser, rörande, ja, rentav gripande sekunder då tårar brände till bak ögonlocken.

Så att fotbolls-VM –58 platsar i ett sammanhang av minnesvärt från 50-talet tror jag att många är överens med mig om.

Om inte annat så var det ju då svenska folket fick sin första TV...

*

Annars började det en morgon i mars på brandkåren i Örebro med ett grattis från alla håll till nyheten i dagens tidning att brandsoldat nr 13 Bergmark tagits ut till VM-laget i fotboll.

Följt förstås av de sedvanliga träkningarna om hur »vanligt folk« fick slita och släpa för att »vissa stjärnor« skulle få chansen att få va' ute å' glänsa...

– Men för fan – grejar'u en friplåt till finalen ska en annan inte tjura. Jo, tack – vem i attan kunde då ens drömma om tanken att vi tröga nordbor någon gång fram i juni skulle nå fram till en final bland alla dessa kanonlag från Sovjet, Brasilien, Ungern, Tyskland, Frankrike och Gu' vet varifrån allt!

Att det ändå var vad som skedde upphör aldrig att tjusa och förvåna mig. Vad var det i vår uppläggning och urladdning som av detta tjog svenska fotbollskillar från alla möjliga håll och bakgrunder kunde få fram detta sammansvetsade, vinnande gäng?

Ernst Orvar*
Bergmark, 1930–
2004.

Det har jag funderat mycket över sedan dess. Det var minsann stenhårda matcher, som sannernigen inte vanns på tur, vänliga domare eller fanatisk hemmapublik.

Å andra sidan är jag nog en del av sanningen på spåren: Publikstödet, stämningen och jublet gjorde underverk. Det var något alldeles enastående att få uppleva.

Lyckas dessutom ledningen och kamraterna locka fram den obetvingliga kampviljan redan innan matchen kan det där oförklarliga inträffa ute på plan att man plötsligt känner sig liksom gränslös i sitt agerande, en salig känsla av att i kväll är jag oslagbar, klarar allt.

Kring denna idrottens psykologiska gåta kan man verkligen spekulera och filosofera!

Jag har gjort det många gånger, särskilt under åren som förbundskapten för svenska fotbollslandslaget 1965–70.

Då var det ju på mig ledarskapets ansvar låg. Då var det jag som skulle locka fram det bästa hos mina utvalda killar, hålla kamratandan på topp, mobilisera deras glöd och kampvilja.

Naturligtvis betydde då erfarenheterna från –58 mycket. För visst var det något alldeles särskilt att ha fått »utsättas« för George Raynors taktik- och träningsidéer in Swinglish eller att ha fått uppleva när Nalle Halldén på sin fullkomligt oefterhärmliga Norrköpingsdialekt höll samling med oss »strax innan«.

Vem kan rätt förstå den alldeles fantastiska känslan att få springa ut »strax efter« i den kokande gryta som exempelvis ett fullsatt Ullevi eller Råsunda (eller Idrætsparken i Köpenhamn,

inte att förglömma!) utgör, känna svikten i den läckert gröna planen och stanna upp för nationalsången?

*

Så var det då VM-dags!

Inte ens i inledningsmatcherna var vi på minsta vis favorit-tippade.

gott. Vi skulle ju möta vår verkliga skräckmotståndare – Sovjet!

I två tidigare möten hade de fullkomligt utklassat oss: 0–7 borta 1954 och 0–6 i Stockholm 1955.

Själv stod jag inför en mar-dröm – deras vänsterytter Tatusjin var något av det värsta jag mött, en snabb, teknisk, oberäk-

Men vi kämpade på i vårt oförstånd och si – 3–0 mot Mexico, 2–1 mot Ungern och tvärtemot tvärsäkra profetior stod vi inför en kvartsfinal.

Då var frågan: Skulle vi lämna walk over direkt?

Ja, en och annan förståstigpåkare tyckte det kunde vara lika

nelig spelare, definitivt inte min typ.

Tack och lov blev han inte uttagen och tack och lov begåvades vi själva den kvällen med en ytter som nästan lirade tröjan av sin ryske back, nämligen Kurre Hamrin, fullkomligt suverän.

Vi vann med 2-0 efter en alldeles utmärkt match och under över alla under – vi var klara för semifinal: Tyskland på Ullevi!

En kul grej från den kvällen: Vi fick packa upp våra väskor igen!

Det var nämligen bestämt att vi skulle upplösa VM-lägret dagen efter kvartsfinalen om vi förlorade mot Sovjet, och det kröp senare på kvällen fram att nästan

Detsamma gällde semifinalen nere i Göteborg. Tyskarna var storfavoriter.

Om jag ändå hade haft en mikrofon till en bandspelare insmugglad i omklädningsrummet på Ullevi! Tänk, chansen att få återuppleva uppladdningen timmen före den avsparken! Den timmen står utöver det mesta jag varit med om och det är ändå

nuter. Så när tyskarna gjorde 0-1 och strax därefter höll på att få en straff, där Bergmarks breda bringa spelade en icke helt oskyldig roll, ja, då såg det ut att gå åt skogen.

Så småningom började vi dock få lite ordning på nervtrådarna, inte minst tack vare våra två obetalbara glädjespridare på yttrarna – Nacka Skoglund och Kurre Hamrin.

De började göra saker med de vitsvarta och plötsligt fanns den bara där – känslan att tyskarna inte var några fantomer och att vi själva kunde lira. Det hade vi ju visat flera gånger förut!

Vi tog initiativet och 1-1 satt där som en slitets belöning. Nacka höll sig framme och kvitterade lagom till paus.

I andra halvlek gjorde samme Nacka några av sina patentare ute på vänsterkanten och serverade en passning snett bakåt mot framrusande Gunnar Gren. Ack, ja. Jag kan se det framför mig ännu denna dag. Det var liksom förutbestämt att bli ett drömmål!

Passningen som skar snett bakåt, Gunnars satssteg, den fulländade vristträffen, bollbanan spikrakt upp i krysset från 20-25 meter, fullkomligt otagbart! Jag kom själv att just stå så att jag kunde följa bollbanan och jag minns hur jag blev stående där mitt på plan alldeles stel som en bildstod i flera sekunder, alldeles gråtfärdig av glädje. Herregud, ett sådant kanonmål!

Ändå var tyskarna farliga hela tiden, trots att de spelade stor del av andra halvlek med bara tio man, sedan vänsterbacken Juszkowiak, trött på alla grundlurningar, hade stämplat mycket fult mot Kurre Hamrin.

Orvar Bergmark i kamp med Leif Sköld när Örebro SK mötte Djurgårdens IF den 14 augusti 1962. Matchen den här gången slutade 1-1.

varenda en av oss spelare hade packat ihop i smyg. Så inställda var vi på att Sovjet skulle bli för svårt.

Snacka om att slå ur underläge!

*

inte lite.

Det var med andra ord ett heltänt blågult lag som tog Ullevi i besittning, och det höll på att bli vår olycka. Vi har helt enkelt överambitiösa, blev stela i benen och kände oss färdiga efter 5 mi-

Orvar Bergmark med hustru Ulla och dotter Eva den 28 augusti 1962 på väg till en proffskarriär i italienska AS Roma.

Men denna kväll i Götet var vår. Det var bara så.

Att sedan 3-1-målet skulle göras på ett fullkomligt oförläppligt sätt av just Kurre Hamrin, det var bara i sin ordning, liksom.

*

Nu var det bara resten kvar: alltså att klappa till Brasilien i finalen.

Men den finalen tror jag nästan att vi förlorade redan segerkvällen i Göteborg.

Helt naturligt gick vi spelare omkring i ett segerrus efter de 90 minuternas drama och runt oss var ledning, pressfolk och andra fullkomligt saliga. Tänk en sån match! Tänk, lilla Sverige i final! Undrens tid... Alla tackade oss i översvallande ordalag för vad vi hade åstadkommit. Alla var jättenöjda.

Men ingen sa:

– Nu djävlar grabbar, nu ska vi banne mig ge brassarna en

match som dom aldrig kommer att glömma!!

Nej, ingen sa så. Istället fortsatte hyllningarna på det mest underbara sätt när vi åkte taget upp från Göteborg.

I Herrljunga, Falköping, Skövde, Laxå, Hallsberg och Katrineholm – överallt några minuters extra stopp, massor av folk, tacktal, blommor och hurrarop. Ja, jag har då varken förr eller senare varit med om maken.

*

Finaldags – och ni vet ju, kära läsare, hur det gick.

Det blev på ett sätt en härlig finaldag mot ett motståndarlag som stundtals spelade en alldeles charmant fotboll. De blev värddiga segrare och världsmästare.

Ändå, ändå. De gungade till alldeles påtagligt när vi ganska snabbt tog ledningen genom Nils Liedholms eleganta precisionskott och hade inte deras kvittering och ledningsmål kommit så

där tämligen omedelbart efteråt så kunde det minsann blivit en MATCH.

Det blev det ju ändå och nog minns jag ännu med rörelse brassarnas segerglädje och triumfvarv med den stora svenska flaggan utspänd emellan sig. Deras översvallande glädje delades av oss alla.

Bara Nacka kunde snacka när vi stod där och bevittnade skådespelet:

– Du, Orvar – nog fan va' vi väl bra nog för ett halvt varv åtminstone...

*

Samme Nacka blev tillsammans med mig uttagna av världspresens idrottsjournalister efter VM-turneringens slut till »världens bästa« på våra respektive platser.

Han hade naturligtvis synpunkter även på detta när vi träffades frampå höstkanten.

VM-laget var då samlat för att av statsminister Erlander i förkylde kungens ställe föräras med Illis quorum i 8:e storleken, medaljen för medborgerliga förtjänster, minsann!

Så vännen Nacka får avsluta denna min minnesruna om VM -58. Jag lärde mig nämligen att det inte lönade sig försöka få sista ordet när man gnabbades med honom:

– Du sockerbagar'n! Inte konsti't att du halka' in i världslage'. Du slapp ju möta mig!

Välnärt nationalmonument

I februari månad i år firades 200-årsminnet av Johan Ludvig Runebergs födelse med vederbörlig pompa och ståt i vårt östra grannland. Svenska litteratursällskapet i Finland hedrar under jubileumsåret skalden med en ymnig flod av vetenskapliga studier, symposier, utställningar, samlingsutgåvor med mera för att hugfästa minnet av den store. Det hade man rätt att förvänta sig. Men i sant genusnit har man också, och det bör Sällskapet hedras för, utgivit en liten vacker och värdefull dyrgrip, nämligen hustrun

Fredrika Runebergs receptbok. Den kom i höstas.

■■■ Vi måste alla äta. Så ock en diktare. Och Johan Ludvigs hustru Fredrika hade rykte om sig att vara en synnerligen duktig husmor. Hennes kök var omtalat och man visste att hon hade en handskrivna receptbok i vilken hon förde in speciella recept och tips för hushållsarbetet som hon fått från väninnor eller själv skapat. Boken hade länge varit försvunnen, men dök upp 2003 i samband med att Runebergs hem skulle renoveras inför jubileet i år. Sällskapet besluta sig för att ge ut den.

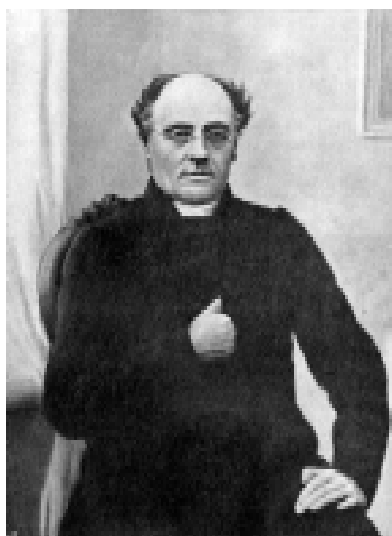
Fredrika Runebergs receptbok är en liten lækker skrift med vacker grafisk design och marmorerat omslag, härlig att se på och lärorik och trevlig att botanisera i. Runebergs begåvade hustru, själv talangfull författare, fick, som man kunde förvänta sig av tiden, stå tillbaka för nationaldiktaren. Hennes roll blev den lojala hustruns. Och till den hörde givetvis den lekamliga omvårdnaden av den månghövdade familjen, liksom värdinneskapet i det livliga umgänge som familjen efterhand utvecklade.

Fredrika använde i hushållet den tidens svenska kokboks-klassiker, bla Cajsa Wargs *Hjelpreda i*

hushållningen samt Margareta Nylanders *Handbok wid den nu brukliga Finare Matlagningen*. Den begåvade Fredrika hade för övrigt själv lärt sig läsa vid fem års ålder och till hennes första läsning hörde just Cajsa Wargs kokbok! Hennes receptbok innehåller därför inte en uppsjö av recept av allehanda slag utan är en anteckningsbok i vilken hon fört in för henne intressanta recept och hushållstips, traderade från andra kvinnor och egna landvinningar i kokkonsten, som hon i likhet med andra hushållsintresserade kvinnor velat spara och förmedla. De flesta recepten i boken finns således inte i hennes tryckta kokböcker och om de gör det har hon andra mängder eller vikter eller särskilda tillägg och tips.

Recepten är ett drygt 60-tal och hushållstipsen ungefär femtio. De är kanske inte alltid av det slag som en husmor eller husfar i dag finner så relevanta, men de speglar på ett värdefullt sätt det förindustriella samhällets stora krav på ett brett kunnande i hushållsarbetet. Väldigt lite av det som vi i dag köper oss för köks- och hushållsarbetet var tillgängligt i butik. Följaktligen kan man i Fredrikas bok lära sig hur man

Johan Ludvig Runeberg, 1804–1877, Finlands nationalskald.

gör tvål, brunfärg till bomull eller hur man lagar gistnade träkärn, kitt för piphuvuden och polermedel för mahognymöbler. Ett stort antal tips på frosskurer, med brännvin som den viktigaste ingrediensen, är säkert användbara i dag, åtminstone om man avstår från dem med mycket bittermandel i!

Recepten är kanske mer användbara, i synnerhet som boken är försedd med en omvandlingstabell för de äldre måttenheter som Fredrika använder. Här är det inte liter och deciliter etc utan skålpund, lod, kappe,

kvarter och andra glömda storheter som gäller.

Här finns en hel del bakverk naturligtvis, bland annat grundreceptet till den i Finland berömda Runebergs bakelse, drycker som punsch och mjöd, grönsaks-, kött- och fiskrätter. Man kan lära sig göra soja på köttlake, ryska piroger och potatispudning. Fredrikas recept på kryddsill där spansk humle och sandelträ är viktiga ingredienser kan verkligen rekommenderas. Det har fungerat i min egen familj i tre generationer och är en sannskyldig kulinarisk höjdare.

Fredrika Runebergs lilla *Receptbok* innehåller två introducerande och kommenterade uppsatser av *Agneta Rahikainen* och *Marketta Tamminen* som kunligt sätter in receptboken i sitt kultur- och mathistoriska sammanhang. Ett register samt en ordförklaringslista kompletterar skriften. Boken är en liten guldgruva för alla som intresserar sig för mat- och måltidshistoria.

Göran Henrikson

**Fredrika Runeberg
Receptbok**

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 652. Helsingfors 2003
ISBN 951-583-093-1

Tre värdefulla arkivleveranser

Under april och maj fick Företagsarkivet tre historiskt intressanta arkiv, nämligen *Skävisunds gård, Örebro stads hantverksidkares sjuk- och begravningskassa* och *Skogaholms bruk*.

Gårdsarkivet Skävisund omfattar litet över 8 hyllmeter. Det äldsta dokumentet är från 1683, rörande Essösunds fiske rättigheter. Arkivmaterialet berör främst själva gårdens produktion, såsom nötkreatur från framför allt 1900-talet, eftersom familjen Essén, som lämnade in arkivet, innehade gården fr o m 1915. En stor del är kassaverifikationer från 1958–1999.

Örebro stads hantverksidkares sjuk- och begravningskassa, i vilket också ingår *Örebro stads hantverksidkares*

understöds-kassa, bildades 1857 och finns kvar ännu i dag. I arkivet, nästan 3 hyllmeter, finns bl a protokollböcker alltifrån 1857 fram till 1980, medlemsmatriklar från åren 1857–1969 och olika slags räkenskapsböcker från 1857–1989. Särskilt medlemsmatriklarna är intressanta för de släktforskare som har hantverkare i Örebro stad bland sina anor.

Forts s 12

Alla, eller i varje fall nästan alla, känner till »Kanonerna på Navarone« – klassikern bland andra världskrigets krigsromaner. Färre, om ens några, känner till att också Hasselfors bruk under kriget hade sina alldeles egna kanoner.

■■■ Ett antal gulnade brev, varav ett ställt till Hans Majestät Konungen och ett köpekontrakt med Bofors i Karlskoga, funna i bruksarkivets gömmor, ger grunden till följande berättelse.

Krigsvintern 1940

Det är första krigsvintern och året är 1940. Ute i Europa krossar Hitlers krigsmaskineri allt motstånd. I Finland pågår vinterkriget mot Ryssland. Med andra ord är Sverige omringat av krigiska förvecklingar.

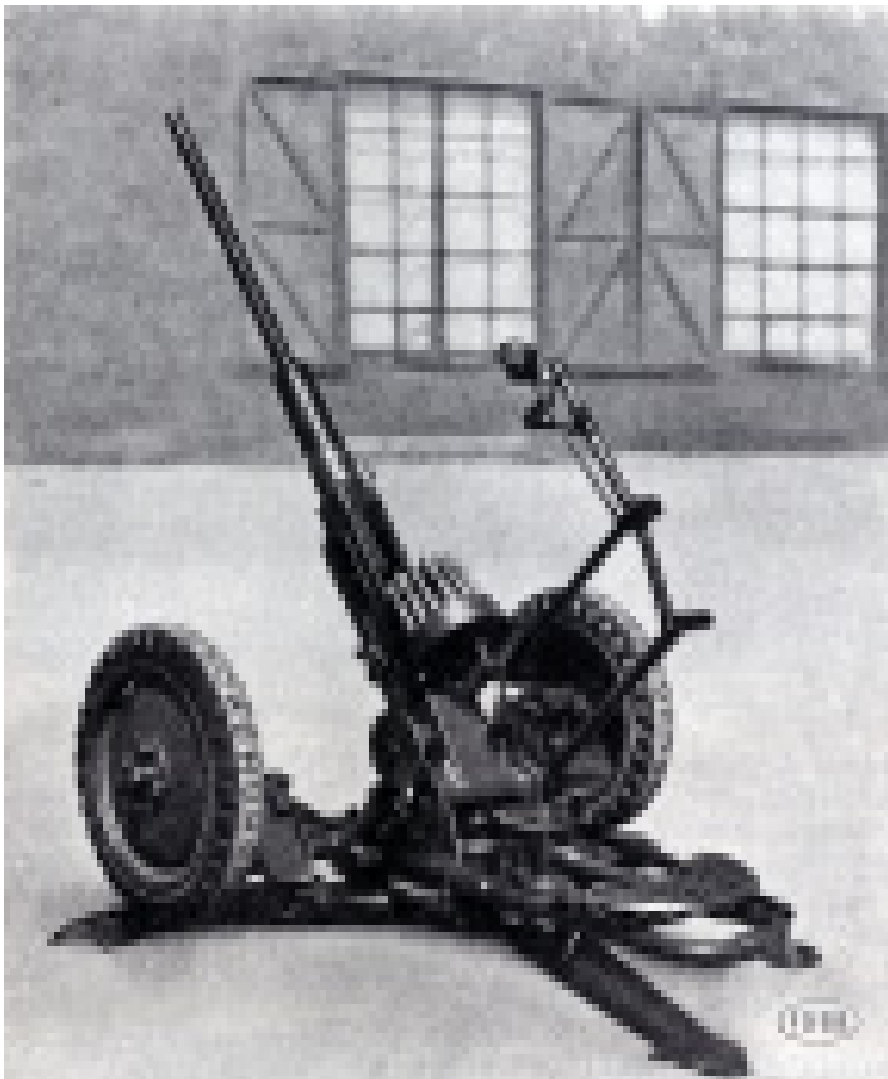
Vid den tiden är det bruksdisponent Werner Risberg som är chef på Hasselfors. Han är en kunnig och handlingskraftig man. På denna grund, men kryddad med lika delar kärvhet och pondus, styr han sitt bruk nära nog enväldigt. Ibland på gränsen

till brutalt. Så tycker i alla fall vi senare tiders barn. Hans dåtida »undersåtar« tyckte det inte. I varje fall säger de så, de som var med på den tiden.

Som ledare för bruket och med stor känsla för sitt företag och sin bygd känner Werner stor oro för krigsutvecklingen.

Något större förtroende för Per Albin Hanssons samlingsregering och dess försvarsförmåga har han definitivt inte, så det blir nog att som vanligt ta saken i egna händer. Han är ju van att handla så.

Kanonerna på Hasselfors

Bofors kontaktas

Sagt och gjort. Han kontaktar ledningen för Bofors och frågar vilka vapenalternativ de kan erbjuda, lämpliga att försvara Hasselfors med. Den 12 mars får han ett kontraktförslag på två 20 mm automatkanoner M/40. Det allra senaste i vapenväg och den kanonmodell som kom att bli en av Bofors stora succéer. En viktig förutsättning för att Bofors ska kunna leverera pjäserna är att Hasselfors får Försvarsdepartementets godkännande.

Det uppfattar inte Werner som något större hinder. Han är van att gå rakt på – upp i högsta instans. Så också nu. Den 15 mars 1940 skriver han till Hans Majestät Konungen och anhåller underdånigast om tillåtelse att inköpa två 20 mm automatkanoner för fast uppställning i Hasselfors, att skydda brukets kraftstationer och sågverksanläggningar.

20 mm automatkanon modell 40 i rörlig luftvärnslavett i eldställning.

Kontraktet klart

Den 19 april kommer ett positivt svar från Försvarsdepartementet undertecknat av Per Edvin Sköld.

Nu görs kontraktet klart. Priset för de båda pjäserna är 37520 kronor inklusive 16 magasin, övriga tillbehör och reservdelar. Leveranstiden sätts till april 1941.

Snickerifabrikens tak?

Under sommaren 1940 sker en livlig korrespondens mellan Hasselfors och Kungliga Arméförvaltningens Tygdepartement samt Östra Militärområdet, beträffande pjäsernas placering i Hasselfors. Det första förslaget var att ställa pjäserna på snickerifabrikens tak, men när Werner upptäckte att det skulle höja brandförsäkringspremien högst väsentligt, förkastades förslaget.

Nej, det blev istället så att det byggdes två stadiga luftbevakningstorn – så stadiga att de också kunde fungera som fundament åt kanonerna. Båda placerades i anslutning till snickerifabriken och därmed täckte deras eldförmåga både kraftstationerna och sågverksområdet.

Leveransproblem

Nu var det bara att vänta på leveransen. Och vänta fick man. Bo-

En bestämd herre: bruksdisponent Werner Risberg, 1874–1953.

fors hade stora problem med att klara leveranstiden. I brev av den 15 april 1941 meddelar Bofors, som svar på ett otåligt brev från Werner Risberg, »att de är nödsakade meddela att pjäserna tyvärr ej torde kunna levereras för-

rän omkring den 31 december 1941«.

Hur gick det se'n då?

Det här är det sista brevet i arkivmappen. Hur gick det se'n då? Ja, det troliga är att kanonerna levererades omkring årsskiftet 1941/42. Annars skulle det säkert funnits ytterligare påfordrande brev ställda till Bofors från Werner Risberg. Men uppenbarligen kom pjäserna aldrig upp i tornen, utan stod stridsberedda, men väl inlåsta på någon säker plats inom industriområdet.

Hasselfors kanoner fick uppenbarligen inte samma dramatiska epilog som de på Navarone. Men egentligen är det oväsentligt. Det som är väsentligt och det som den här lilla historien vill beskriva, är med vilken kraft ett bruk som Hasselfors styrdes på den tiden. När bruksdisponenten var missnöjd med Svea Rikes försvar, ja då skaffade han ett eget.

Visst var det »krut« i gångna tidens bruksdisponenter!

Sten-Ove Pettersson

Lokalhistorisk kurs

Lokalhistoriska sällskapet anordnar på nytt under hösten och våren 2004/05 en tvåterminskurs i lokal historia med Örebro län som utgångspunkt. Kursen inleds med en kronologisk genomgång från stenålder till Vasatid. Därefter samlas vi kring olika teman – agrarhistoria, bergshantering, militärväsende, folkrörelser, kvinnohistoria, emigration och industrialisering.

Sammanvävt med detta ligger olika metodiska inslag som t ex källkritik, handskiftsläsning och hur man gör för att skriva en vetenskaplig text. Deltagare, som så önskar, får under handledning skriva ett mindre lokalhistoriskt arbete, vilket tas upp till diskussion i slutet av kursen.

Du kommer att möta många olika föreläsare från universitetet, museer och arkiv. Kostnad: 950 kr.

Plats: ArkivCentrum, Nikolaigatan 3, Örebro
Tid: varannan vecka kl 18.30–20.45
Kursstart: september 2004
Kursansvariga: Yvonne Bergman och Sören Klingnéus

Du anmäler dig per post, telefon eller e-post till: Yvonne Bergman, ArkivCentrum Örebro län, Nikolaigatan 3, 702 10 Örebro, tfn 019-611 29 00, fax 019-611 81 20
E-post: yvonne.bergman@arkivcentrum.se

Pionjärkvinnorna i Betel

Kerstin Bernström sammanfattar här sina studier om kvinnliga pionärsatser 1854–1904 inom Örebro första baptistförsamling: »Vad gjorde kvinnorna i Betel?«

■■■ Från augusti 1858 kan man i bevarade arkivhandlingar från Örebro första baptistförsamling läsa om en framväxande kvinnoföreningsverksamhet, speciellt syföreningar, vilka kom att inta en dominerande ställning inom den sociala och humanitära sektorn.

Syföreningar

Syföreningarna var det verksamhetsområde där kvinnorna tidigast engagerade sig. Då arkivmaterial saknas för åren 1854–1858 går det inte att ange när den första syföreningen tillkom, men det finns indikationer på att en sådan förening verkade under dessa fyra första år, och från år 1859 existerar uppgift om en fungerade syförening inom vilken kvinnor tog ansvar för den mycket omfattande verksamheten.

Dorkasföreningen samlad vid Hästhagen i Almby.

»Framställdes om inte tiden nu vore inne att återupptaga den under sommaren nedlagda Syföreningsverksamheten. I sammanhang dermed och för att bereda dem som intresserar sig därför ett tillfälle att dryfta denna fråga, utfärdade broder J. Svensson en inbjudan från Vännerna Millbergs till församlingens medlemmar att med ångbåt från Schebäck Torsdagen den 9 dennes kl. 2 e.m. göra en utflykt till dem på Hvilan och dricka kaffe. Men mot en afgift af minst 35 öre, som skulle tillfalla församlingens kassa. Några som intresserade sig för denna tur men som voro förhindrade att medfölja, visade sin tacksamhet med att lofva att betala sina 'minst 35 öre' ehuru de ej kunde deltaga i nöjet.«

Så trivsamt kunde syföreningskvinnorna i Örebro Baptistförsamling få uppleva en sensomarmardag år 1887. Men bakom denna till synes avspända stämning fanns en vädjan från församlingen om fortsatt ekonomiskt stöd för praktisk social verksamhet bland medmänniskor. Behoven var enorma då det saknades ett samhälleligt skyddsnät. Det blev en stor uppgift för församlingen, vars medlemmar drevs av sitt ideella patos att hjälpa nödställda människor både utom och inom församlingen.

Ett av de praktiska arrangemang som kvinnorna genomförde mycket tidigt i sin syföreningsverksamhet var auktion av egentillverkade arbeten och skänkta »säljbara persedlar«. Inkomsten därav, tillsammans med de kollekt som upptogs på föreningsmötena, lämnades till församlingskassan, varifrån gavs ekonomiska bidrag till hjälpbehövande.

God hjälp hade syföreningen av de unga kvinnorna i församlingens ungdomsföreningar när det gällde att förfärdiga handarbeten, som auktionerades ut till förmån för den sociala verksamheten.

Den kristna arbetsgemenskapen i syföreningarna stimulerades av att sammankomsterna oftast hölls i något av familjernas hem, där de bjöds på undfägnad och där antingen syföreningsföreståndarinnan eller den vars

hem medlemmarna gästade höll en andaktsstund.

Dorkas

Under hösten 1890 ombildades syföreningen till Föreningen Dorkas. Dorkasföreningens kvinnor övertog nu från församlingen det ekonomiska ansvaret för sin verksamhet. Det kunde avse inköp av material för tillverkning av kläder åt fattiga barn samt rätt omfattande »fattigbjudningar« med mat och underhållning i kapellet/kyrkan för utomstående. För de sjuka och de äldsta i föreningen gjordes sociala insatser, bland annat genom att ge månatliga mindre bidrag till dem.

Det största hjälpbehovet i samhället fanns bland barnfamiljerna. Med många av dessa, vilka inte tillhörde församlingen och som hade det ekonomiskt och socialt bekymmersamt, fick församlingen kontakt genom söndagsskolan.

En arbetsgrupp i Dorkas hade till uppgift att hos föräldrarna efterhöra behovet av kläder för deras barn. Barnen kallades till Dorkas arbetsmöten för måttagning, tillklippning av kläder och utprovning. Det tillklippta arbetsmaterialet utlämnades till Dorkasmedlemmarna för hemsoömnad.

Av handlingarna framgår att något år hade till 125 barn utdelats i genomsnitt två klädesplagg per barn samt att några barn

även fått skor och mössor.

Dorkasföreningen anordnade trivsamma bjudningar i kapellet/kyrkan för barnen och deras mödrar vid utdelningen av kläderna.

Annan syverksamhet i församlingen, utöver att sy barnkläder, kunde vara att sy gardiner till kapellet/kyrkan. Att inköpa tyg och sy dopdräkter hörde också till syföreningens åtaganden.

En kvinnoförening som inte var syförening, men som drevs av humanitära ideal, var *Mödrarföreningen*, som började sin verksamhet redan 1863 med sammankomster en gång i månaden för att »råda och bistå varandra inbördes vid utövande av husmoderns ansvarsfulla kall«. Medlemmarna deltog ekonomiskt genom att kollekt togs upp vid deras möten, vilken oavkortad tillföll församlingens kassa för sociala ändamål.

Kvinnoföreningarna samlade under åren 1858–1894 in totalt ca 10 000 kr (motsvarande ca 500 000 kr i dagens penningvärde), pengar som överlämnades till församlingskassan.

Ovanstående är en mycket kortfattad beskrivning av de storartade insatser på det sociala och humanitära området inom församlingen och samhället i övrigt som pionjärkvinnorna gjorde under församlingens första 50 år.

Kerstin Bernström

Forts fr s 8

Skogaholms bruk, omfattande nästan 15 hyllmeter, har blivit deponerat hos Företagsarkivet av Svennevads hembygdsförening genom Ann-Sofi Lindstens försorg. Detta bruksarkiv är mycket användbart för många forskare

inom olika områden. Materialets tidsomfång är 1632–1922, alltså nästan 300 år! Dess beskaffenhet varierar och innehåller bl a protokollbok för Skogaholms Bolag (1841–1854), brevkopieböcker (1851–1895), korrespondens (1706–1905), handlingar rörande brukets

verksamhet (järn-, gårds- och skogsproduktion) från 1600–1800-talen och räkenskapsböcker (1787–1906). I bruksarkivet ingår även material från *Skogaholms Brukshandel* (1880–1915).

Carl Magnus Lindgren

Enligt den judiske teologen och filosofen Martin Buber (1878–1965) skapas ett jag först i förhållande till ett du. En persons identitet skapas alltså alltid i en relation till andra människor. Detta faktum är även intressant ur ett historiskt perspektiv. Om man kan få tillgång till människors liv, tankar och handlande kan man också ana hur de såg på såg själva i relation till sin omgivning.

identitet som en del i enhetssamhällets nedmontering.

Materialet består av församlings- och föreningsprotokoll samt matriklar.

Protokollen började skrivas 1861, trots att församlingen bildades redan 1858, vilket beror på att församlingen pastor, Claes Fredrik Pira, påbörjade denna dokumentation när han började sin tjänst i församlingen.

ningar, förutom detta en underliggande profetisk dimension och messianska antydningar.

Resonemangets utgångspunkt är Hesekiels bok i Gamla Testamentet och man återkommer ständigt till ett »träd« som bild för statskyrkan. Budskapet är klart utifrån texten, nämligen att författaren inte alls är positivt inställd till statskyrkan och framförallt inte till dess prästerskap.

Texterna och referenserna är domsord över ett förfelat ledar-

Frikyrklig identitet och mentalitet i Asker

■■■ I forskningsprojektet *Frikyrklig identitet och mentalitet i Asker under 1850-talets senare hälft* har Folkrorelsearkivets material i Örebro gjort det möjligt att studera en särskild del av svensk identitet, nämligen den väckelsehistoriska.

Dagens frikyrka har sina rötter i en av 1850-talets svenska folkrörelser, väckelserörelsen, som växer fram parallellt med nykterhetsrörelse och arbetarrörelse. Väckelserörelsen är fortfarande möjlig att studera på både internationell, nationell och lokal nivå. Den lokala nivån är här representerad av Askers baptistförsamling på Närkeslätten.

När det svenska enhetssamhället började upplösas under mitten av 1850-talet spelade folkrörelserna en avgörande roll. Syftet med det aktuella forskningsprojektet var att söka den tidiga baptismens självbild och

»*Det herrliga trädet*«

Rapporten innehåller sju kapitel som var och en syftar till att ur olika perspektiv visa på den baptistiska identiteten.

Presentationen inleds med en analys av en identitetsskapande text funnen i inledningen av den första protokollsboken. »Statskyrkans herrliga träd« är ett brev riktat till en viss »Herr P« utan någon koppling till övrigt material i protokollsboken. Vem »Herr P« är finns inte klart att utläsa.

Det är en polemisk text mot statskyrkan, överhopad med bildspråk och bibliska anspel-

skap. I denna kritik används också Nya Testamentet och Jesu varningsord till sina motståndare.

Tydliga kopplingar finns till Västerås stifts prästerskap och den romersk-katolska kyrkan, allt på ett symboliskt plan. Den katolska kyrkan är den mytologiska fienden som står för allt som motsätter sig Guds vilja.

»Man kan kanske anta att Västerås stifts behandling av baptsmen i början av 1850-talet redan var legendarisk och fungerade som en markör för det motstånd man mötte« (s 26).

Församlingshuset

Baptistförsamlingen i Asker byggde sitt första missionshus redan två år efter att den bildats och protokollen beskriver kapellet som »Församlingshus«. Själva ordvalet visar på den baptistiska teologin som menar att kyrkan är människorna och inte byggnaden. Ordvalet visar också på att det är just baptistförsamlingens hus. Kapellet markerar församlingens hem. Det blir både trygghet, identitet, markör och gränssättare.

Det är också ett hus för offentlig predikan som i sig är identitetsskapande.

»Predikan konstituerar församlingens väsen och identitet. Predikan är relaterad till församlingens väsen och funktion. Den baptistiska identiteten är en aktivistisk eller missionerande identitet. Man är mycket medveten om sin uppgift« (s 36).

Vardagsskolan

Även den egna skolan fungerade som identitetsmarkör för Askers baptistförsamling.

Skolans uppgift var att beskydda barnen till baptistiska föräldrar att bli påverkade av den felaktiga lära man ansåg statskyrkan stod för. Det var alltså inte kunskap i sig man var tveksam till, utan till den religiösa påverkan den allmänna skolan utövade.

Pira som själv var lärare och folkbildare uppmanade alla att inhämta kunskap inom skiftande områden.

Men man måste dock konstatera att trots att det inte finns någon motsättning mellan sekulär och biblisk/andlig kunskap är den senare överordnad den första.

Ungdomsföreningarna

Ungdomsföreningarna i Askers baptistförsamling formar även de en baptistisk identitet hos de unga människorna i församlingen.

På Jungfru- och Ynglingaföreningens sammankomster hålls möten och skrivs protokoll av vilka man kan utläsa en vilja att få ihop teologi och praxis, tro och liv.

Hur förhåller man sig som kristen till Gud, församling och yttrevärld var den stora frågan.

En av grundbultarna i resonemanget var förhållandet till synden. Får man åka skridskor på en söndag? Kan man sätta in pengar på banken? Vad är bildning? Får kvinnor predika? Etc, etc.

I en läsning av protokollen finner man skillnader i hur föreningarna bemöter frågeställningarna och finner lösningar. I Jungfruföreningen finns en klarare betoning på att VARA det rätta, goda och sanna, medan man i Ynglingaföreningen betonar att GÖRA det rätta, goda och sanna.

Man förhåller sig helt enkelt på olika sätt gentemot omvärlden, vilket också definierar tillhörighet till kollektivet och individuell identitet.

Äktenskap med icke-troende

En känslig fråga för medlemmarna i Askers baptistförsamling var äktenskap med dem som fanns utanför församlingen. Frågan aktualiserades av den skiljelinje man uppfattade mellan den troende och döpta församlingen och världen utanför den egna gruppen.

Församlingen såg sig själv som en motkultur, en grupp där gränserna mot omvärlden är skarpa.

Församlingen ville också vara en bibeltrogen församling och därmed var det i mångt och mycket en fråga om hur man läste Bibeln och hur den skulle tillämpas i varje enskilt fall.

Äktenskap med en icke-troende resulterade allt som oftast i uteslutning, även om det hände att de båda återupptogs i församlingen några år senare.

Även sedligheten var en identitetsmarkör för församlingen, vilket blir tydligt i denna diskussion. Det yttre livet blev den norm utifrån vilken det inre livet bedömdes.

Noteras bör att en troende mans äktenskap med en icke-troende kvinna inte bedömdes lika hårt som en troende kvinnas äktenskap med en icke-troende man.

Rötterna och identiteten

Försöket att kartlägga Askersförsamlingens identitet och mentalitet ställer inte bara frågor till historien, utan också till samtiden. Att möta människorna för 150 år sedan, deras självbild, tankar och känslor riktar också frågor till människan på 2000-talet. Vad är det som har format och formar vår identitet idag, som individer och kollektiv? Askers baptistförsamling verkar veta vad de vill vara, men kanske ännu tydligare vad de inte vill vara. Vet vi det i dag? I dagens mångkulturella Sverige blir sådana frågor viktiga för att skapa en egen och trygg identitet och därigenom möjliggöra mötet med andra i öppenhet och dialog.

Eva-Lisa Laxholm

Mats Larsson

En 16-årig Lill-Babs i Gamleby Folkets Park 1954.

Ny bok om svenskarnas älskade folkpark

»Han betalar entréavgiften och går in genom spärren. Känner att han lämnar mycket bakom sig. Något nytt ska börja. Majkvällen är grönlädd och solbelyst. Västanvinden fläktar svalkande. Tallskogen susar uppfordrande. Han är arton år och nybliven postiljon. På vuxenbiblioteket är han hemtam. Han har också börjat med körkurslektioner. Men han känner sig

ensam. En tjejkompis längtar han efter. Någon att dela lust och intryck med. Sveper överrocken tätare omkring sig. Tittar ner på grusgången. Hör knastret under skosulorna. Sven-Ingvars orkester spelar...«

■■■ Så börjar »Vuxenpass« en av de 130 berättelser som kommit in till projektet *Bildningsborg och syndanäste* i Örebro. Den ska ingå i boken *Det var dans i Folkets*

Park som kommer ut till bokmässan i november i år. Boken innehåller ett urval av berättelser och intervjuer med besökare, personal och artister som samlats in under 2003 och 2004. Lill-Babs och Owe Thörnqvist är två av artisterna som berättar sina parkminnen. För arkivets del är boken det mest konkreta resultatet av projektet *Bildningsborg och syndanäste* som startade hösten 2002 av Folkrorelsernas arkiv i Örebro län. Med på tåget är ock-

så kulturskolorna i Örebro, Karlskoga, Degerfors och Ljusnarsberg samt Örebro läns museum.

Skrivupprop gav resultat

Projektet dokumenterar och gestaltar den folkliga kulturen i folkparker, Folkets hus och bygdegårdar. 2003 har projektet ägnat sig åt en skrivkampanj i samarbete med föreningen Liv i Sverige. Bidrag kom från hela landet. Mest skrev man om den kära Parken, svävande i ett folkhemskt nostalgiskimmer. Om bygdegårdar och Folkets hus blev det tyvärr mindre.

En annan gren av dokumentationen är en noggrann dammsugning i Örebro län efter parkernas och husens arkiv. Därvid har både väntade och oväntade fynd gjorts. Inventeringen drar igång igen nu i juni. Samtidigt med inventeringen fotodokumenteras miljöerna.

1965 – ju förr dess bättre

I år presenterar vi vad vi funnit. Den 8–9 maj visade kulturskolorna med musikteaterföreställningar vad de jobbat med under året. Kulturskolorna i Degerfors och Karlskoga återskapade den 8 maj en parkkväll anno 1965. På plats i Degerfors fina folkpark. I Ställdalens folkpark gestaltades den 9 maj mötet mellan den traditionella folkmusiken och det som var nytt på 20-talet. I Örebro gjorde eleverna den 8 och 9 maj en dansresa på Hjalmar Bergman Teatern mellan olika epoker i Parken. Den 4 och 5 juni hade de yngre eleverna en *Varieté på sne* på Nya Teatern i Örebro.

En nätutställning växer fram efter hand på www.folkpark.nu och där kan man följa *Bildningsborg och syndanäste*. På länsmuseum blir det en affisch- och foto-utställning på temat under senhösten och som kronan på verket kommer alltså i november boken

Bregårdsskolans estetelever med showen "The 60's" i Degerfors Folkets Park den 8 maj.

om svenskarnas älskade folkpark. Se till och köp den! Den blir en nostalgihöjdare!

Göran Henrikson

ArkivCentrum Örebro Län

Folkrorelsernas Arkiv i Örebro Län
och Örebro Läns Företagsarkiv
i samarbete

Nikolaigatan 3 • 702 10 ÖREBRO
Tfn 019-611 29 00 (även texttfn)
Fax 019-611 81 20
E-post:
arkivet@arkivcentrum.se
Internet: www.arkivcentrum.se

Öppet måndag, onsdag–fredag
kl 08.30–17.00
och tisdagar kl 08.30–20.00
lunchstängt kl 12.00–13.00